

ANDIMAREN LIBURU BAT ESKUAN

Bernardo Atxaga

Liburu bat hartu nuen eskuan, eta pentsatzen hasi nintzen zein izan ote zen Euskal Herrian argitaratutako itzulpenen patua. Eskuan neukan harena, kasu, zeinek Virgilioren idazlanak osorik eskaintzen baitzituen: «Ibiñagabeitia´tar Andima´k lateratik euskerara» eramandako *Unai-kantak* eta *Alor kantak*, alde batetik, eta Aita Onaindiaren *Enearena*, bestetik. Tarteka, pentsatu ez ezik, liburuaren pasarte batzuk irakurtzen aritu nintzen, batez ere *Alor kantak*-en laugarren atalekoak, bai bainekien atal hori, erleei buruzkoa, Virgilioren ederrenetakotzat jotzen dela. Eta zioen Virgiliok, zioen Andima Ibiñagabeitiak itzulpenean:

Lenen eta bein, egoitza iraunkorra billatu bear da erleentzat, aizeak io ez dezakena (...), ardi ta auntz ibilkoiak lore artean iauzika ari ez ditezkena, edota zelaian alderrai dabillen bigantxak intza astindu eta belar erne-berriak zapaldu ez ditzakena.

Ez zegoen gaizki, inola ere. Agian zail samarra, nola gertatzen den maiz aspaldiko testuekin, testu klasikoekin, edota euskarara garbizaleen sasoiari itzultakoekin; baina irakurketa lasai batek aise menderatzeko modukoa.

Ez zen pasarte bakana; gainerakoek ere antzeko gozotasuna zeukaten:

Noizbait erlategi ospatsua ta gordeta daduzkan ezti-ondasunak soatsi nai baldin badituzu, aurrenik urez garbitu zaite, aoa ere xautu ezazu ta zoaz zuzi ke-iarria eskuartearen duzula...

Pentsatzen ari nintzen pasarte gozo horiek irakurri bitartean –gozo, idazkeraren kadentziagatik, ezen ez eziaz arduratzen zelako; nahiz eta, batzuen esanetara, latinezko *melis* eta hizkuntza erromantzetako *melodia* hitza elkarrekin lotuta egon–; pentsatzen ari nintzen, beraz, eta galdera arrunt bat heldu zitzaidan, gai serioen mezulari omen den erle bati sekula egingo ez niokeena; baina bai, bistan da, neure buruari: ibilia ote zen inor, ardi eta ahuntz ibilkoiak lore artean bezala, lerro horien artean jauzika? Zenbatek ote zuen irakurria liburu honetako pasarteren bat? Ez liburu osoa, ez atala edo orrialdea. Gutxiago: pasarte bat, laburra, lerro gutxikoa.

Galderak zitzada moduko zerbait eragin zidan, Virgiliok aipatu erleetako bat liburutik atera eta hozkada egin izan balit bezala, eta bertan behera uztea

erabaki nuen. Jarraian, airean gora eginez –erle baten modura orduan ere– gogoeta orokorrago bati ekin nion. Zergatik liburu hura euskaraz? Zergatik Andima Ibiñagabeitia eta haren hainbat kideren lana? Zein helbururekin?

* * *

Iruditzen zait niri garai bateko idazle eta intelektual euskaldunek, 1936ko gerra aurrekoek eta, beren lanaren inguruko bi helburu nagusi izan zituztela: ez bakarrik ohizkoa, pragmatikoa, «fisikoa»; ez bakarrik irakurleak biltzekoa, haiengan era bateko edo besteko eragina lortu nahian –Kirikiñoren eta Lizardiren artikulua etortzen zaizkit burura; Salvatore Mitxelenaren poemak; *Tormes-ko itsu-mutila* bezalako liburu erraz eta atseginen itzulpenak–, baizik eta, batez ere, bigarren bat, ez hain ohizkoa, ez hain pragmatikoa, metafisikoa: euskararen gaitasuna frogatzekoa; izan zitekeela euskara kultur-hizkuntza eder bat. Bigarren helburu hori gogoan, testu klasikoak itzultzeari ekin zioten: Homeroren edo Cervantesen hainbat atal aurrena, 1936ko gerraren atarian; obra osoak gero, gerra bukatu eta handik hogeit bat urtera hariari berriro heldu ziotenean. Aipatzen ari naizen Virgiliorena, adibidez.

Orixek azaldu zuen argi, 1921eko «Euskal Egunetan» Unamunoren esanak aintzat hartuta:

Nonbaiteko euskaldun berrilari batek egundaiñoko ergelkeri edo eztakit zerkeri esan omen-du. Zer, gero? Oraingo asmaketarako ez dela gai gure izkuntza, oso zarra dela, zaarregi, aspaldikoa dela. Zein ote-dugu gizon iakintsu hori. Etorri akit: zarra duk euskera, ala duk, aspaldikoa duk; baña ez duk zartu, ez zimeldu, ez igartu, ez amaundu. Gaur erakutsiko diat eginalean, gure izkuntza leuna dela, eze dagola, sasi-iakintsu orrek uste baño geiagorako gai ditekela.

Eta geroxeago:

Zer esango luke euskaldun erdelzale orrek, nik esanen banio nongonaiko izkuntzara baino gure ontara obeki itzuli ditezkeela *Iliada* eta *Odisea*?

Oztopoz betetako bidea zen Orixek, Ibiñagabeitiak, Zaitegik eta gainerako itzultzaileek hartutakoa. Zaila zen berez; are eta zailagoa Barojak, Unamuno eta antzekoak gogoan, «bertako kanpotar» izendatutakoen erruz; zaila halaber, ia ezinezkoa, «berta-bertako» joerengatik. Berta-bertako asko itzulpenen aurka baitzeuden.

Dio Andima Ibiñagabeitiak, auzi hori gogoan:

Zenbait urte dirala, liburutxo txiki bat erori zen zerutik bezala nere eskuartean, erderaz idatzia, gai eta auzi askoren artean euskerarena ere sakonki aztertzen zuena. Baiñan asieratik gogor ekiten zion itzulpenen aurka. Gogor esatea da, baina itzul-lan eta saio guztiak gure artetik zearo baztertu bear genitukela esaten zuen, kaltegarri izaki nork bere burutapen eta asmamenari leku egiteko. Uste au, gainera, zabal dabil gure artean eta bilduma ederra egin ditekela itzul-lanaren aurka esan oro bilduko bagenituke.

Ori dioenak, ordea, xalto batean iarri nai luke gure izkuntza millaka gizon argi eta idazle trebeen arnas eta ukituarekin mendez-mende landu eta erabiliak izan diran izkuntza handien mallan. Baña zero aztutzen dute izkuntza dotore oriek ere beuren asieran itzul-lanaren neke eta izerdi garratzez inguratuturik ari izan zirala.

Argudio hori zabaltzerakoan, gehitzen du:

Lenengo europar gudua ezkerro buru-iabe gertatu ziren aberri berrien izkuntzak ere itzul-lanean sendotu zituzten euren oin makalak, geroago, eurak euretara, kultur-zabaldietan zear errex eta airoski ibiltzeko.

Leonardo Sciasciak dio ideia mortuek bizi-biziak ematen dutela askotan, hala nola sarraskiek inguruko beleen zalapartaren kariatz, eta –gure kasu honetan ere– arrakasta handiagoa izan dute Unamunorenak nola, beste muturrean, euskal esentzien zaleenak; baina, arrakastak arrakasta, ideia benetan biziak Orixek, Ibiñagabeitia, Zaitegi eta beren kideenak ziren. Haiek aldarrikatzen zutena, munduko obra nagusien itzulpenekin osatutako Euskal Liburutegi baten garrantzia, ideia zuzena zen. Zuzenagoa oraindik beren oinarritzko proto-ideia: ezin litekeela euskal hizkuntzaren edota euskal kulturaren aurrerabiderik gauzatu «itzul-lanaren neke eta izerdi garratzik gabe». Modu arruntago batean esanda, santuek baino arrazoi gehiago zuten... ezinbestean, noski, zeren zinezko santuak baitziren; bai behintzat beren pazientzia neurtuz gero. Ez zen xamurra izango unamunotarrak eta esentzialistak aldi berean jasatea: makina bat igoko zen zerura meritu gutxiagoarekin.

Ilusio sobera zeukatela esango du norbaitek. Arrazoiz, noski. Izanez ere, denok ikusten dugu orain, gaur eguneko gainetatik iraganari begiratuta, norainokoa den literaturaren eta liburutegien ahalmena, zein mugatua den, zein eragin gutxikoa. Denok izan dugu, bestalde, proventzerari gertatutakoaren berri, alegia desagertzeko zorian dagoela gaur egun, nahiz Nobel sariarekin hornitua egon, eta litekeena dela Frédéric Mistralen *Mireio* poemak irakurle gehiago izatea Euskal Herrian, Orixeren itzulpenari esker, bere sorlekuan baino. Nolanahi den, ez dit enbarazurik egiten idazle eta intelektual haien soberazko ilusio hark, santu guztiek izaten baitituzte antzeko okerrak desertuan gertatzen direnean, eta kixoteek, zer esanik ez. Berrito esango dut: nahiz eta ilusioaren lausoak apur bat nahastu, zuzen ibili ziren berak; ni neu behintzat bat nator beren planteamenduarekin: Euskal Liburutegi bat behar da, itzul-lana behar da. Horren ezean, ez dago aurrerabiderik ez euskal hizkuntzarentzat ez euskal kulturarentzat. Bi arrazoirengatik, esango nuke.

Aurren-aurrena, itzulpen mota horrek –Virgilio, Dante, Cervantes, Shakespeare edo Homero bezalako idazleen maisulanak Euskal Liburutegira ekartzen dituenak– «prestigio soziala» ematen duelako; antzinako greziarrek *timé* deitzen zuten hura. Prestigioa ematen dio hizkuntzari eta hizkuntza horretan bizi den gizarteari; *aura* bat, alegia, edota Donostian hainbeste entzuten den

glamour delako hori; ekonomista batek «lehen mailako irudi» bezala definituko lukeen ospea.

Hizkuntza edota kultura bati prestigioa emateko modu gehiago daude, noski, eta hor ibiliko da Urdia edo Sandia gure hizkuntza «altxor» bat edo «monumentu» bat dela esanez; itzulpenaren modua, ordea, beste maila batekoa da –lehen mailakoa–, zeren, mugimendua mugituz erakusten duenez, ez teorian baizik eta praktikan, bete-betean lotzen baita hizkuntzaren bizi baldintzekin. Zeren ez baitago beste sekreturik hizkuntza hazi eta lanabes on bihurtu dadin: praktika, erabilpena. Abdelfattah Kilitok dioena kontutan hartuta diot hori:

Hizkuntza –dio Casablancako Unibertsitate irakasleak– xaboiaren kontrakoa da: zenbat eta gehiago erabili xaboi, orduan eta urrituago eta xahutuago; hitzak, ordea, alderantziz, zenbat eta erabiliago orduan eta aberatsago.

Beraz, hitza biziko bada nahitaezkoa da errepika, nahitaezkoa da jendearen ahoan behin eta berriro egon dadin. Jakintsu arabiar batek ere hala adierazi omen zuen:

Hitzaren iturriak isuri egin behar du bere ura, gastatu eta alferrik galdu egin behar du bere ura.

Kontu garbia da, nire ustez. Virgilio, Dante, Cervantes, Shakespeare edo Homeroren itzulpenen bitartez prestigioa emateko modu horrek bigarren lan bat ere egiten du, funtsezkoa: errepikaren gurpilean, mugimenduan, zirkulazioan jartzen ditu hitzak.

Andima Ibiñagabeitiak, adibidez, «alderrai» terminoa erabiltzen du maiz. Atera egiten du gordeta zegoen kutxatilatik eta mundura bidali. Gaur egun, errazagoa zaigu hitz horren erabilera. Baina, lexikoarekin baino gehiago, sintaxiarekin egiten du lan, eta hau da, zalantzarik gabe, bere lanik garrantzitsuena; Ibiñagabeitia bezalako itzultzaileek, eta ia haiek bakarrik, egin dezaketena. Kontuan izan itzultzaileak estutu egin behar izaten duela hizkuntza, lan berriak eginarazten dizkiola –pentsa ezazue zientzia liburuekin ari direnengan–, ezin diola hizkuntzari bere kabuz, bere ohizko eran, aurrera joaten utzi; idazleak, bai, baina hark ez. Idazleak abandona dezake bere burua hizkuntzaren ur korrontean, har dezake aldi bakoitzean bihurtunerik errazena –nola egiten omen zuen Petrarckak Mont Ventoux-en ibili zenean, aldapa gutxien zuen bidezidorra hartu–; baina itzultzaileak, nahita ere, ezin du. Virgiliok idatzitako kadentzia, tonua, zehaztasuna errespetatzea beste erremediorik ez dauka. Lehia horretan itzultzaileak forma berriak jartzen ditu zirkulazioan, ez bakarrik hitzak, eta hizkuntzaren erabilpen sofistikatu eta aberatsago baterako oina ezartzen du. Horrelaxe hazi eta garatu ziren hizkuntza guztiak. Ibiñagabeitiak aipatzen dituenak:

lenengo europar gudua ezkerre buru-iabe gertatu ziren aberri berrien izkuntzak,

baita munduan nagusi dabilzan beste guztiak ere. Ingelesaren zein frantsesaren edo gaztelaniaren oinarrian latinetik egindako Bibliaren, edo Zizeronen, itzulpenak egon ziren.

Galdera bat datorkit orain, erle galdu baten moduan, gogoeta honen hasierako lerroetatik. Galde egiten nion orduan neure buruari: ibilia ote da inor, ‘ardi eta auntsz ibilkoiak lore artean’ bezala, Virgilioren itzulpenean jauzika? Zenbatek irakurri ote du liburu honetako pasarteren bat? Labur eta ziztadaren beldurrik gabe esanda: bete ote ditu Ibiñagabeitiaren itzul-lanak bere helburuak?

Alde batera bai, eta bestera ez. Batzuk bai, besteak ez. Lorpenekin hasita, uste dut hainbat idazle ahalegindu dela orrialde horietatik ikasten –ni neu, urrutira joan gabe–, eta zer edo zer zabaldu ditugula bertako tonu eta kadentziak. Eta, agian, idazle ez direnak ere arituko ziren ahalegin horretan, eta horregatik esango da orain, telebistan behin entzun nuenez, ez dakit zer futbol jokalaria «alderrai» ibili zela partida osoan. Bere alea jarri zuen, gainera, hizkuntzaren prestigioa handitzeko orduan, eta arindu, aldi berean, gerrarekin eta ondorengo diktadoreekin euskal kulturaren gertatutako etena.

Ekiten diot orain lortu gabeko helburuez pentsatzeari, eta iduri zait bat-batean burua erlategi bihurtu zaidala, eta erle guztiak haserre daudela, borrokan hasteko prest; Virgiliok dioen moduan, hain zuzen ere:

(...) bereala ateman diteke urrunetik taldearen gogoa gudun-miñez biotzak pil-pil; berantkorrak Martiren borontze-otserlatzak zirikatzen ditu, eta turut-ots itoa bezelako oiua entzuten da; orduan, dardaraz, elkartzen dira, egoak dirdari, ta eztenak zorrozten dituzte aztalak muturrekin igurtziz eta erregearen inguruan, iaurregian bertan ain zuzen, moltsoan biltzen dira etsaiari eupadaka; ta udaberriko egun ozkarbi eta paketsuan ateak bortxatu eta irteten dira...

Baina ez da gaurkoa haserrerako egun egokia. Andima Ibiñagabeitia omentzera etorri gara gaur Elantxobera. Haserretuko gara beste egun eta beste toki batean.